

Доц. др Горан Васин
Универзитет у Новом Саду
Филозофски Факултет
Одсек за историју

Књаз/Краљ Никола, пречанска политика и питање Босне и Херцеговине 1908-1919.

Сажетак: Краљ Никола и пречанске елите у Хабзбуршкој монархији од времена рата Црне Горе са Турском 1860-1862, имали су специфичан однос међусобног идеолошког и политичког деловања. Овај однос био је посебно интензиван у време Светозара Милетића. У периоду 1908-1918/1919, у времену од Анексије Босне и Херцеговине па до краја Божићне побуне, Босне и Херцеговина су поново били у важном делу политике који је вођен на Цетињу. Посебно избијањем Великог рата Црна Гора је поново покренула наде да би евентуална победа донела проширење на Херцеговину. Са друге стране пречански либерали и радикали и самосталци су са пуно политичког жара пратили проглашење Црне Горе за Краљевину (1910) и победе Црне Горе у Балканским ратовима (1912-1913), па се краљ Никола поново нашао у центру политичке јавности посебно у јужној Угарској. Показало се да значајан број присталаца црногорског краља још увек има важну реч у пречанској политици и да је све до краја свог самосталног постојања 1918, Црна Гора у импресијама пречана заузимала важно место.

Кључне речи: краљ Никола, Херцеговина, Михаило Полит Десанчић, Јаша Томић, Застава, Браник, Србобран

У политичким импресијама водећих српских политичара у Хабзбуршкој монархији и почетком 20. века Никола Петровић је имао посебно место. Његов статус националног и помало епског вође, који су током више од три деценије градили либерали, дошао је на пробу у низу догађаја који су започели Анексионом кризом. Војвођански радикали су иначе од Мајског преврата и доласка радикала на власт у Краљевини Србији врло лоше и негативно писали о књазу Николи. Слично су чинили и самосталци из Загреба. Једино су либерали Михаила Полит Десанчића у том погледу чинили изузетак. Реално и рационално књаз Никола је још од дешавања везаних за Херцеговачки устанак 1882, окретао јавно могућност вођења политике припајања Херцеговине. Иако је такав потез делу либералне јавности донео разочарење, црногорски књаз је свакако реалније сагледавао спољну политику од милетићеваца. Посебно после доласка Карађорђевића и радикала у Србији, када се фокус руске политике на Балкану више окреће према Београду, књаз је полако али

сигурно побољшавао односе са Двојном монархијом, прилично опрезно водећи рачуна да се не уплиће у унутрашње послове свог моћног суседа. Анексија Босне и Херцеговине у том погледу није донела ништа ново, сем јавних манифестација незадовољста, није се могла учинити пуно, а старе претензије ка Херцеговини, нису биле ни реалне ни могуће.

Иако су делови пречанске политичке елите предвођени Политом захтевали јаче ангажовање на сарадњи Србије и Црне Горе, конкретнијих резултата није било.¹ Приликом анексије Босне и Херцеговине обе земље су поново почеле преговоре о склапању савеза уз изјаве да су угрожени интереси српског народа, и самосталност српских држава, али конкретнијих резултата поново није било.² Књаз Никола је поводом анексије врло брзо изјавио да за Црну Гору више не важе одредбе 29. чл Берлинског уговора, које су се односиле на ограничења њених територијалних вода. Он је романтирано тврдио "да је хиљаде гробова Херцеговаца и Црногораца остало у туђој земљи, али да се не сме очајавати јер ће садашње стање проћи и доћи бољи дани." На Цетињу су одржани масовни протести против анексије, док је књаз Никола је позивао на чување части, а јавност "братску Србију" да се крене у заједничку акцију. После руског и српског признавања анексије (31. марта 1909), Црна Гора је била суочена са истим задатком. Књаз Никола је вешто контролисао разгневујену јавност, која је била антиаустријски настројена. Он је покушавао да из ове непријатне ситуације извуче корист за Црну Гору, неутрализацијом 29. чл Берлинског уговора. На крају је Двојна монархија признала поморски суверенитет Црне Горе, уз додатак да Бар мора сачувати статус трговачке луке, односно да се не сме наоружавати.³

Следећи важан догађај који је заокупио пажњу политичке јавности не само Црне Горе, већ и шире Балкана било је проглашење Краљевине, поводом педесет година владе Николе Петровића. Ова важна одлука са пажњом је праћена у Србији, Аустро Угарској и

---

¹ Посебно је карактеристично да је усталичење Карловачког патријарха Лукијана Богдановића извршено у предвечерје саме Анексије, па је политичка јавност посебно била револтирана, па се став Краљевине Србије и Књажевине Црне Горе, када је у питању Анексија посебно помно очекивао (Горан Васин, *Избор Лукијана Богдановића за карловачког патријарха*, Истраживања бр 25, Нови Сад 2014, 301-314)

² Радош Љушић, *Српска државност 19 века*, 435-436

³ Гавро Перaziћ, Радослав Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878-1918*, 575-577; Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903-1918*, 75-93; Новица Ракочевић, *Црна Гора и Аустро Угарска 1903-1914*, 45-71; Лука М Вукчевић, *Анексија Босне и Херцеговине и Црна Гора*, у: *научни скуп посвећен 80-годишњици анексије Босне и Херцеговине*, Сарајево 1991, 245-265; Лука Вукчевић, *Став књаза Николе о анексији Босне и Херцеговине*, у: *Краљ Никола-личност, дјело и вријеме*, књ 1, ЦАНУ, Подгорица 1998, 249-257 (Опширније видети и монографију истог аутора, *Црна Гора у босанско-херцеговачкој кризи 1908-1909*, Титоград 1985)

Русији. У државно-правном смислу Црна Гора је уздигнута у ранг Краљевине. Књаз Никола постао је краљ. Огромна прослава требала је да сведочи о важности владарске династије Петровић и континуитету државних институција, од средњег века.⁴ Пре централне манифестације на Цетињу је одржана и једна мања прослава -обележавање јубилеја 25 година архипастирског рада митрополита црногорско приморског Митрофана Бана, дана 6. априла 1910, која је суштински требала да послужи као проба веће свечаности, али и да потврди значај и светородност династије Петровић-Његош. У својој беседи књаз Никола је напоменуо да митрополит *једини од свих Епископа у целом Српству* има медаљу Обилића, симбол јунаштва и ратништва. Истакнуто је такође да су "везе Русије и Црне Горе нераскидиве." Књаз је здравицу је подигао у част цара Николаја. Са друге стране митрополит је од стране цара одликован медаљом Светог Александра Невског Другог степена.⁵ Прослава јубилеја митрополита Митрофана била је успела проба

---

⁴ Морамо напоменути да је књаз организовао такође и јубилеј 40 година своје владавине. Приликом поменуте прославе четрдесет година владавине књаза Николе, која је организована 1900, одржане су такође многобројне манифестације. Тако је већ тада разматрана опција да се Црна Гора уздигне у државно-правном смислу на виши ранг. Током 1898, књаз је писао Валтазару Богишићу, о Манифесту који треба да претходи проглашењу Црне Горе за Велику Књажевину. Према истом плану црногорски књажеви, имају и почасну титулу Краљевско Височанство. Сам Никола Петровић је тврдио да овакава промена приличи једној независној држави, јер књажевско достојанство носе и владари вазалних држава. Неке државе на Балкану, већ имају и Краљевске титуле (Србија и Румунија), тако да проглашење Црне Горе за Велику књажевину, није противно Европским нормама, а не вређа ничије достојанство или поредак европских владарских кућа. Треба напоменути да Црна Гора, као наследница Зете, само враћа своја стара занмења, писао је књаз. У допуни овог предлога, Валтазар Богишић је додао да у Немачкој постоји 6 Великих кнежевина и да најмања има свега 316 км квадратних, а од независних држава такви примери су Лихтенштајн и Монако. Међутим после Богишићевих интервенција и дужег промишљања од ове идеје се током 1898, ипак одустало. Како се сећао Симо Поповић, Никола Петровић је имао идеју да се прогласи за српског краља, а наслов Велика Књажевина за Црну Гору, суштински није била никаква промена, али јесте био корак у назад у тежњама за проглашење Краљевине. Прослава 40 године Књажеве владавине, била је повезана са поновним идејама о промени владарског звања. Гавро Вуковић је био мишљења да је материјално стање у самој земљи било врло лоше и да су недостајала средства да се држава уздигне на ранг Краљевине. Ипак донета је одлука да Владар почне са употребом звања Краљевско височанство. Прослава је била скромнија од манифестација које су уследиле 1910. Најпре је 15 августа 1900, освешен новоподигнути велелепни храм Св Василија Острошког у Никшићу, уз присуство Књаза, његове породице и свих народних првака. Потом је за Никољдан 1900, изашао проглас Државног савета о додељивању титуле Краљевско Височанство Књазу Николи Петровићу Његошу (Симо Поповић, *Мемоари*, Подгорица 1995, 411-432; Гавро Вуковић, *Мемоари*, књ , 2, Цетиње 1985, 187-228)

⁵ Сам митрополит Митрофан је када се сагледа имао врло карактеристичну биографију црногорског ратника-свештеника која је симболисала и положај Цркве и њен однос према држави. ЈБио је учесник Бокелског устанка 1869, тако да је морао да пређе из Аустро Угарске у Црну Гору, где је постављен за игумана манастира Морача (1869-1879). У борбама око манастира 1877, нарочито се истакао. Током 1878, водио је преговоре са Нури бегом око предаје Колашина. У периоду 1878-1879, постаје Цетињски архимандрит и учитељ престолонаследника Данила. Администрира Митрополијом (1882) и Захумско-рашком епархијом 1882-1884. За митрополита Црне Горе и Брда је изабран 1884. Хиротонисан је у Санкт Петрбургу (у Исакијевском сабору) уз присуство цара Александра и његове породице. Пуно је радио на побољшању стања у цркви. Такође у организационом смислу је начинио неколико крупних промена у

за августовске свечаности које су требале да промовишу Црну Гору у ред европских Краљевина. Књаз Никола је уочи прославе, као што смо нагласили, имао намеру да поправи свој однос према опозицији, пошто су политичке тензије током 1908-1909, досегле проблематичан ниво. Нарочито је помиловањем и укључивањем чланова Народне странке у неке од Одбора за прославу, као што су Шако Петровић Његош (Председник Уставотворне скупштине из 1905, и први Председник Народне скупштине из 1906), затим војвода Гавро Вуковић, Јанко Тошковић, Милош Радовић и други. Са друге стране чланови Народне странке желели су да докажу да нису против књаза Николе.

Материјално стање Књажевине није било на завидном нивоу, о чему је штампа доста писала. Сјај и помпа који су пратили проглашење Краљевине, наметали су огромне финансијске издатке. Било је потребно завршити Дом књажеве владе (Владин дом), потом Народну скупштину, и почети зидање новог Саборног храма на Цетињу. У ту сврху подигнут је кредит у вредности од 6 милиона перпера код енглеских банака. Уочи саме прославе спроведено је ново осветљење, а и сам завршетак нових репрезентативних зграда

функционисању цркве. У периоду ратова 1912-1918, био је председник Црвеног крста и активно је радио на скупљању материјалне помоћи за војнике и бринуо се о рањеницима као духовни пастир.⁵ Што се пак тиче положаја Цркве у Црној Гори, он је дефинисан Уставом Св. Синода 30 децембра 1903. У првој тачки је писало "Автокефална православна митрополија у књажевини Црној Гори као члан једне свете, католичке (саборне-Г.В) и апостолске цркве, којој је пастироначелник Исус Христос, чува и одржава јединство у догматима и у каноничним установама са свим православним црквама." Свака епархија је од 1904. имала своју конзисторију чији је референт био протођакон. Од 1904. у постављању епископа и митрополита, макар формално, сем књаза питао се и Синод. Сем Цетињске митрополије, постојала је и Захумско-Рашка епархија са средиштем у Никшићу. Чланови Синода били су епископи, дв архимандрита, три протојереја и синодски секретар. Црногорска митрополија чувала је права која је имала као епархија Пећке патријаршије до 1766, пошто од тада није долазила под директну канонску управу Васељенске патријаршије већ је одржавала везе са Карловачком митрополијом и Руском црквом. Православна црква у Црној Гори никада није добила аутокефалност од Васељенске (Цариградске) патријаршије, тако да се њен статус у том погледу везује за Пећку патријаршију. Књаз Никола је сматрао Цркву као државну институцију, али у црквено-канонском смислу стање је било другачије. Када је Пећ после Балканских ратова дошла под власт Црне Горе основана је Пећка епархија а за њеног епископа је изабран Гаврило Дожић (од 6 децембра 1913, који је од 1911. био хиротонисан за митрополита Рашко-призренског). На овом месту Дожић је остао до 17. новембра 1920. када је после смрти Митрофана Бана изабран за митрополита црногорско-приморског. Од 1938. Дожић је био српски патријарх, а на престолу је наследио такође Црногорца из Пљеваља Варнаву Росића који је Српском православном црквом управљао од 1930. Митрополити црногорско-приморски носе и почасну титулу егзарх Пећког трона. Честитку су упутили и Краљ Петар Карађорђевић, митрополит Димитрије са епископатом, прота Ђурић, прота Алекса Илић, Удружење новинара Србије, будући архијереји СПЦ Гаврило Дожић, Севастијан Дабовић, Симеон Поповић из манастира Дајбабе (данас светитељ Српске цркве), сво свештенство из Црне Горе, потом Антоније Хаџић из Новог Сада, епископ бачки Митрофан, професори Карловачке богословије, као и стотине свештеника, монаха и поштовалаца овог великог архијереја. *Педесет година на престолу*, 90-112; Ђоко Слијепчевић, *Историја српске православне цркве*, књ 2, Београд 1991, 278-281; Љубомир Дурковић Јакшић, *Митрополија црногорска никад није била аутокефална*, Београд-Цетиње 1991, 66-74; *Гаврило Дожић*, у: *Српски биографски речник*, том 2, Нови Сад 2006, написао Драгољуб Р Живојиновић, 570-573)

на Цетињу дало је у потпуности нову слику црногорске престонице.⁶ Од значаја за проглашење Краљевине је и податак да је Никола Петровић својим родбинским везама стекао доста наклоности међу европским владарским породицама.⁷ Велики број европских дворова послао је своје представнике на Цетиње. Од владара били су присутни бугарски цар Фердинанд и италијански краљ Виктор Емануел. Посебно интересантну здравицу владар Црне Горе одржао је бугарском госту, истакавши да цени Бугарску независност, и да према Бугарима гаји посебну љубав, *коју ми Срби најближа браћа* гајимо према Вама и вашем народу.⁸ На Цетињу је боравила и делегација Краљевине Србије коју је водио престолонаследник Александар са министром војним генералом Степом Степановићем. Дочекани су од стране градоначелника Цетиња Јанка Дрљевића и сердара Јанка Вукотића.

У говору начелник општине Дрљевић је рекао, *да је ова српска престоница срећна што у великом српском слављу поздравља Србију и Црну Гору, а српски народ Великом Слављенику додаје најсјанији алем у Српској круни*. Ипак атмосфера у вези са посетом престолонаследника Александра је била крајње напета. Српска штампа нарочито у Аустро Угарској је била препуна натписа о лошим односима две династије после процеса 1908-1909. Сматрало се да Србија не гледа са одобравањем на обнову Краљевине у Црној Гори. Међусобне оптужбе које су изрицане током година уочи Јубилеја нарушиле су покушаје јединства српских држава. Цела прослава је почела 15 августа литургијом у Цетињском манастиру коју је служио митрополит Митрофан. После тога почело је

---

⁶ У споменици која је штампана на Цетињу поводом педесет година владавине Николе Петровића и обнове Краљевине, нарочито је истакнут велики напредак црногорске војске, потом више од 100 обновљених и подигнутих цркава на територији Црне Горе, унапређење школа, финансија, путева и привреде. Црна Гора је представљена као понос Српства, просперитетна држава, која је за 50 година књажеве владавине направила крупне помаке на свим пољима друштвеног и политичког живота, стоји у овом важном историјском извору. (Видети: *Педесет година на престолу Црне Горе*, Цетиње 1910, приредио Лазар Томановић)

⁷ Никола Петровић је током низа година склопио више бракова својих кћери са члановима европских владарских породица. Најпре је 1883 удао Зорку за Петра Карађорђевића будућег краља Србије, потом 1889 Милицу за Петра Николајевића великог књаза, исте 1889, Анастасију (Стану) први пут за великог кнеза Ђорђа Романовског, а други пут 1907, за великог кнеза Николаја Николајевича Романова. Терку Јелену удао је 1896, за прица Викториа Емануела (будућег краља Италије), и Јелену за Франца Јозефа Хесенског. Његов син престолонаследник Данило био је ожењен Јутом (Милицом) ћерком војводе од Мекленбурга. (Јован Маркуш, *Краљевина Црна Гора*, Споменица јубилеја 1910, Подгорица 2010, 100-101)

⁸ У Србији је са друге стране нарочито лоше примљена вест о похвалним тоновима које је Књаз Никола упутио Фердинанду Кобуршком. Сматрало се да је бугарски владар крајње антисрпски настројен и да лично жели да из својих интереса умањи значај Србије и на прво место у међудржавним односима постави Црну Гору. Са друге стране ни Црна Гора није желела да изостави своје интересе на Балкану. Цетиње је врло лако пратило догађаје у Турској преко избеглих Срба из поглавито беранске нахије. У том погледу Црна Горе је активно покушавала да се у и црквеном погледу активира на Порти и да добије могућност већег утицаја на Србе у Метохији и Старој Србији. Од 1908 активно се лобирало на Порти да се Гаврило Дожић изабере за Рашко-призренског митрополита. (Никола Шкерковић, *Црна Гора на освитку 20 вијека*, 559-560, 562-565)

заседање Народне скупштине. Председник Марко Ђукановић, је рекао да посланици сматрају да се умоли Слављеник, у дану великог јубилеја, да обнови краљевско достојанство. *"Прва српска држава Светог краља Владимира настала је на територији Црне Горе, потом Зета је дедовина Стефана Немање, а зетски господар Иван Црнојевић се није приклонио судбини осталог српског народа те није признао турску власт, већ се склонио и вековима борио на последњој стопи српске земље и чувао последњу искру српске слободе и независности"*, биле су Ђукановићеве тврдње. После Ђукановића говорио је председник савета Лазар Томановић. Слично као и Ђукановић, беседио је о српској краљевини и историји српства у Црној Гори. Поновљена је теза *"о средњовековној српској држави на територији Зете, Рашке и Захумља, као доказ континуитета, односно обнове црногорске краљевине"*. Цетињска митрополија, наставио је Томановић, једина је Светосавска епископска столица, која је сачувана без прекида и која је наследница Пећке Патријаршије. Томановић је сматрао да се *"овој старој српској земљи мора вратити њено достојанство, а тај њен успех подржавају и велике силе, са циљем да се успостави ред и мир на Балкану, на радост целог Српства и Словенства."*⁹

Убрзо после тога делегација Народне скупштине одлази у Двор да саопшти своју одлуку (молбу) књазу Николи. Не дуго затим, Владар Црне Горе, се обратио посланицима, бираним речима да одобрава обнову старог краљевског достојанства и жељом да се крене у бољу будућност. Такође књаз напомиње да је захвалан Русији и Богу на овом моменту. *"Црна Гора има историјско право на ово достојанство, а Српство поред Краљевине у Подунављу, има српску Краљевину у Приморју. Словенство и Српство имају још један гарант за опстанак и напредак српског племена."*¹⁰ Штампан је и проглас о проглашењу Црне Горе за Краљевину. У неколико реченица је стајало да се награђује народ за своју храброст, пожртвовање и све напоре, а историјски се потврђује некадашња моћна прва српска краљевина.¹¹

Истог дана Народна скупштина је изгласала Закон о проглашењу Црне Горе за Краљевину, а Краљ Никола га је одмах потписао. На тај начин Црна Гора је проглашена за наследну Краљевину, а Никола Петровић Његош за њеног првог наследног краља. У свом говору у Двору Краљ Никола је обраћајући се посланицима, крунисаним европским

⁹ Глас Црногорца, бр. 35, 15 август 1910.

¹⁰ Исто.

¹¹ Исто.

монарсима, и многобројним гостима рекао између осталог, да никада није сумњао у "родољубље и оданост свог народа, јер сав напредак Црна Гора је остварила захваљујући таквом снажном и јаком народу. Срце народа куцало је за Српство, у вери својих предака и подрици Русије. Обновљена је Краљевина Немањихке Зете, а Европа на овој страни Српства има јемство мира."¹² Приликом обнове Краљевине, на Цетињу није било крунисања Краља Николе. Такође није било ни чина миропомазанја. У традицији династије Петровић-Његош владичанска традиција хиротоније (примања благослова Духа Светога), трајала је више генерација, па је приликом успостављања Књажевине уведена само симболичка промена (капа, порфира, скиптар). Тако Краљ Никола није имао краљевску круну, а симболички на капи је носио брилијантима украшени грб Црне Горе.¹³

Трећи дан прославе на Цетињу био је посвећен педесетогодишњици владавине Краља Николе Петровића Његоша. Свечани дефиле црногорске војске био је на Обилића пољани. Војници су први пут обукли нове униформе, које су шивене по угледу на руске. Више од 3000 војника учествовало је дефилеу. Краљ Никола је желео да пошаље недвосмислену поруку о снази Црне Горе и њене војске, пред решавање важних питања на Балкану. Стиче се утисак да је из тих разлога приказивање снаге нове војске био централни догађај свечаности 17. августа 1910. Краљ је желео да представи целу Црну Гору у војном смислу као снагу са којом се мора озбиљно рачунати. Победе Црне Горе у Балканским ратовима потврдиле су да смотра на Обилића пољани није била само сликања ради. После дефилеа, генерал сердар Јанко Вукотић прочитао је проглас цара Николаја II о именовању краља Николе за фелдмаршала руске војске. Свечану златну фелдмаршалску палицу владару Црне Горе је уручио Велики кнез Николај Николајевич Романов. После завршетка војних свечаности, митрополит Митрофан Бан је осветио земљиште за будући Саборни храм на Цетињу, а ктитори храма били су Цар Николај и Краљ Никола. Целокупна прослава на Цетињу била је на тај начин прожета истицањем значаја руско-црногорских веза и истицањем важности Русије у снажењу и јачању независне Црне Горе.¹⁴ На тај начин су завршене тродневне свечаности на Цетињу у оквиру проглашења Црне Горе за Краљевину. Краљ Никола је послао и јасну политичку поруку, да се са фактором Црне Горе у решавању свих Балканских питања мора рачунати. Такође порука

¹² *Глас Црногорца*, бр 36, 19 август 1910; Јован Маркуш, *Краљевина Црна Гора*, 125-126.

¹³ Драгомир Ацовић, *Хералдика и Срби*, Београд 2008, 597-602.

¹⁴ Радослав Распоповић, *О плановима за градњу руске цркве на Цетињу*, у: *Црна Гора и Русија*, 301-317.

је била намењена и осталим Јужним Словенима, па и самој Краљевини Србији- Српство има још један ослонац и још један важан центар, који неће остати ван догађаја за будуће ослобођење и уједињење. Подршка Русије и истицање симболичке везе две династије, два владара и православне цркве, требали су да послуже за јачање угледа Црне Горе у Српству.

Управо ова политичка димензија Цетињске прославе била је највише анализирана на странама пречанске штампе. *Застава* и *Србобран* у својим натписима нису штедели Књаза Николу. Нагласак је био на негативним странама Николине владавине. Црна Гора је у писању ова два листа проглашена за недемократску и аутократску Књажевину где нису поштована основна људска и грађанска начела. Небезбедност, самовоља владиних службеника, прогон политичких противника и чак убиства огорчених непријатеља Династије, били си синоними за Књаза-Краља Николу у призми ова два листа. Као што су на страницама штампе на Цетињу наглашене манифестације које су симболисале јединство народа и Династије, затим снагу економског напретка и велику подршку црногорском владару, тако су *Застава* и *Србобран* искључиво писали о свим негативним политичким чиниоцима у Црној Гори. Често су наслови или речи на страницама пречанске штампе деловале претерано или чак неумесно. Нарочито се пуно писало о односу Краља Николе према Краљевини Србији, уз констатацију да је тај однос лош и непријатељски. Читаоци су на динамичан и ефектан начин били информисани о свим догађајима са Цетиња, са нагласком на чињеници да је стање у Црној Гори лоше, да је славље изрежирано и да суштински Краљ Никола прави лажну слику о себи и својој владавини.

Први натписи у *Србобрану* о проглашењу Краљевине, јављају се већ током јула 1910. Бечка штампа (преноси загребачки лист) јавља да је црногорска влада решила да затражи од Књаза Николе да обнови Краљевину. Политички значај овог потеза лежи у томе што ће породица Петровић бити истог ранга са српском краљевском породицом у Београду. Даље коменар уредништва *Србобрана* био је како Црна Гора у свом такмичењу по господству безмерно претерује, односно *због чега нису главари одмах прогласили своју државу царвином, а Николи дали Душанову круну?*¹⁵ На спољнополитичком плану писао је загребачки лист, интензивира се сарадња Црне Горе и Бугарске. Никола Петровић у

---

¹⁵ *Србобран*, бр 137, 2/15 јул 1910.

својим здравицама помиње Фердинанда, али не и Краља Петра.¹⁶ Стање у Црној Гори је све лошије, почиње да ради Инквизиција, док су прогони неистомишљеника од стране цетињских перјаника црногорска свакодневица, писало је у тиражној новини.¹⁷ Стиче се утисак да су натписи у *Србобрану* били усмерени директно на владавину самог књаза. Из броја у број се писало похвално о црногорској омладини или њеним напредним идејама, а помен обнове Краљевине тумачен је само као беспотребни хир Николе Петровића који шкоди целокупном Српству. Стање у Црној Гори не може поправити скупа и испразна титула, цетињски зликовци сада планирају да шаљу своје убице по Старој Србији, Турској и чак до Америке, да ликвидирају своје непријатеље (у Америци је тада боравио Симо Шобајић), био је један од уобичајених натписа.¹⁸ Под насловом *Око јубилеја* објављен је 162. број *Србобрана*, који је за главну тему имао свечаности на Цетињу. Расположење Црногораца је приказано тамним бојама, уз напомену да становништво на Јубилеј не гледа са одобравањем. Министарство полиције спремило је спискове и послало по капетанијама да се организују људи за Цетињску прославу, и да се строго нареди на који начин се исти морају понашати, шта имају рећи и да буду што орнији за народно весеље. "Подељена је и нека црквица сиромасима да имају шта да поједу подно Орлова Крша." Депутације се морају обући по правилима што свечаније и помпезније, пошто прослава мора бити гламурозна, писало је у *Србобрану*. "Нарочито су финансијски пострадали Херцеговци и Бокелји. О бесплатној храни, која треба да сведочи о благостању нове Краљевине, тек да не пишемо јер је то недостојно. Сваки паметан човек може само догађај на Цетињу са презрењем плунути, био је закључак на страницама самосталског листа."¹⁹ Донет је и натпис о протестима Омладине. Црногорска академска омладине из Београда упутила је жесток протест поводом Николиног јубилеја и пира на Цетињу. "Овакав јубилеј није симбол никаквог друштвеног ни националног успеха, лажни спољашњи сјај служи као маскарада да прикрије све слабости једног недемократског режима. Обезглављени народ мора да се радује и кличе, али више је до кукања и плача. Пир је обележен крвљу

---

¹⁶ *Србобран*, бр 147, 14/27 јула 1910

¹⁷ *Србобран*, бр 148, 15/28 јул 1910

¹⁸ Симо Шобајић је био један од осуђеника на процесу вођеном мај-јун 1908, на доживотну робију. Наводно је у Београду пред сведоцима рекао: *Мене је књаз Никола осудио на смрт, али и ја њега*. На смрт су осуђени: Тодор Божовић, Марко Даковић, Јован Ђонович, Петар Новаковић, Ђуро Војводић и Васо Ђулафић. (Никола Шкерковић, *Црна Гора на освитку 20 вијека*, 419-421). *Србобран*, бр 155, 24 јула/6 августа 1910.

¹⁹ *Србобран*, бр. 162, 3/16 август 1910.

мученика и злочином према народу. Јубилеј је врхунац безумља, који осуђујемо, стајало је у прогласу."²⁰

Слично се писало и на страницама новосадске *Заставе*. Често погрдно и неумесно Књаз Никола је описан као тиранин, који је подигао целу земљу због свог личног хира. Под насловом *Црна Гора-Краљевина*, крајем јула пренета је информација о уздицању Књажевине на виши државно-правни статус. Вести стижу у Нови Сад да ће 19. августа, Црна Гора бити на Скупштини проглашена за Краљевину. Скупштина ће умолити кнеза Николу, да се прихвати краљевске титуле. Никола неће желети да се замери скупштини па ће прихватити. Да ли ће црногорском народу на тај начин бити боље, то се наравно народ и не пита.²¹

Слично, као у *Србобрану*, уочи саме манифестације појавио се чланак, који је у својој анализи црногорске политичке сцене жестоко напао Књаза. Под насловом *Цетињски крволоци* на страницама *Заставе* стајало је да се сав поштени свет на вест проглашења Црне Горе за Краљевину и Књаза Николе за Краља, надао бар једној лепој вести како ће се сунце слободе осмехнути и жртвама цетињске тираније. "У тамници труну најбољи синови Црне Горе, услед афере о подметнитум бомбама. Цетињски крволоци нису задовољни. Спремни су за нова злодела и крволоштва у очи славља Књаза Николе-јадно му славље, уочи славља Црне Горе-јадно јој славље. Синови Куча одавно су трн у оку цетињских крволока." Томановићева влада задала је велику рану племену Куча, па сад стрепи од освете. Стрепи од буре коју је посејала својим насиљем и крволоштвом. У Подгорици је ухапшен Лазар Рашовић Вујашевић из племена Куча. Неколико године је провео ван земље учећи школе. Пре него што је и стигао до куће жандарми су га ухапсили и одвели у Јасовачу. Влада тврди да је ухапшен зато што је под псеудонимом Виктор у бечкој Зори писао лоше о стању у Црној Гори, иако је параграф 210, устава Црне Горе дозволио слободу штампе. Црногорским крволцима се привиђају капетан Иван Петровић и мајор Никола Митровић, који наводно спремају упад из Албаније. Лазар је Иванов

---

²⁰ *Србобран*, бр. 173, 17/30 август 1910.

²¹ *Црна Гора-краљевина, Застава*, бр. 147, 8/21. јула 1910; *Застава*, бр. 149, 23. јул 1910, Црногорска београдска студентска омладина такође је потписала проглас против проглашења Црне Горе за Краљевину. У прогласу је стајало да је народ у Црној Гори непросвећен, необавештен, терорисан, и да не сме да изрази незадовољство о овом акту Књаза Николе. Режим је критикован због недемократских метода владавине и лошег стања у самој Црној Гори. Проглашење Краљевине није симбол никаквог напретка већ искључиво политичке жеље Цетиња да се забораве афере, беда, немаштина и процеси против грађана Црне Горе. (Никола Шкерковић, *Црна Гора на освитку 20 вијека*, 552-554.)

рођак, па отуда и хапшење, *јадна Црна Гора, јадно ти славље!* Тако је у овом жестоком нападу на Књаза Николу стајало у новинама новосадских радикала.²²

Колумна под насловом *Цетињска прослава* пише о атмосфери и изгледу Цетиња пред почетак ове велике манифестације. Престоница је окићена свечаним рухом и заставама. Народ Црне Горе притеран властима и перјаницима учествује телом у прослави, али да ли учествује и душом. "Тамнице су препуне његових синова, народ изложен беди, прогањању, па и животи нису сигурни. Народ би пре ишао на парастос или даћу, да оплакује своју и судбину свије домовине. Но заповест перјаника и жбирова мора се слушати иначе ће кућа над главом бити згариште, а народ плаћа главом или одлази у тамницу. Мајор Митровић је убијен у Скопљу по налогу црногорске владе, пре почетка свечаности. Сви који су стајали иза Митровићевог убиства у Скопљу су пуштени на слободу. Нема помиловања за политичке осуђенике, њих 48 у Јусовачи. Кнез Никола да је имао љубави према свом народу не би доводио Томановићеву владу, затим не би водио хајку на своје најбоље синове и свој народ. Чини се да црногорски народ неће добити светлије дане овим проглашењем. Имаће да издржи још тежих и горких искушења и очајне борбе док не створи себи и домовини својој здравију и бољу судбину."²³

Застава није штедела ни своје политичке противнике у Монархији. Пренета је вест из Будимпеште да је *Пеитер Лојд* писао о томе да је на Цетињу поводом 50 година владавине Књаза Николе, говорио Михаило Полит Десанчић. *Застава* је додала иронично: сада Полит може да се братими са бураским краљем и почне све своје здравице речима: када сам био на Цетињу и братимио се са бугарским краљем...²⁴ Овај коментар *Заставе* у погледу боравка Михаила Полит Десанчића на Цетињу, симболички представља и однос две странке (радикала и либерала) и њихова два листа (*Заставе* и *Браника*) према Црној Гори и Јубилеју. На прву вест о обнови Краљевине *Браник* је афирмативно констатовао, да

---

²² *Застава*, бр. 159, 5. август 1910.

²³ *Застава*, бр. 170, 18. август 1910, Иза убиства мајора Митровића стајао је Стеван Ристов Которанин из Призрена, пореклом из Црне Горе. После пресуде суда у Колашину (смртна казна) Митровић је затражио азил. Живео је у хотелу Империјал у Скопљу. Нападнут је камом у хотелској соби ноћу 31 јула, а од последица рана је преминуо 25 августа. Окривљени су конобар из хотела Ставра Николић, Стеван Которанин (Которчевић) и власник хотела Тодор Јовановић. Државни тужилац их је именовао као агенте црногорске владе. Председник Владе Јован Пламенац сматрао је да се акција прогона противника режима мора наставити и ван Црне Горе. Тако је његов пашеног Станко Марковић био ангажован да уништи емигранте Тодора Божовића и Јована Ђоновића, (Никола Шкерковић, *Црна Гора на осветку 20 вијека*, 547-548.)

²⁴ *Застава*, бр. 174, 24. август 1910.

је Црна Гора у радости (цео народ од Дурмитора до Бара и Дечана), а Витешки књаз Никола прославља и јубилеј своје владавине. Црна Гора је за српску слободу поднела велике муке, док њен Владар води рачуна о држави и свом народу, те његова Круна симболише и јединство и душу народа и Династије. Он као владар зна да њему Круна није потребна, она је потребна народу као ново достојанство и нова награда. Цела Црна Гора и сво Српство и Словенство ће са радошћу поздравити овај догађај, писало је у *Бранику*.²⁵

Такође треба се осврнути и на текст *Кнез Никола као српски владар*, објављен у *Neue Freue Presse*.²⁶ Иако овај лист није поглавито просрпски расположен, ипак је пренео новости о томе да је Никола владар који је знао да задобије углед целе Европе својим делима и шире брачним везама, најпре затражио дозволу европских владара и потом прогласио своју земљу Краљевином. Он није желео да заостане за својим зетом, па ни бугарским и румунским владарем, а његов углед и значај дали су му за право да тако и поступи (Гледстон је именовано књаза Николу, за најдаровитијег међу својим познаницима, а цар Александар III јединим верним пријатељем Русије). Дипломата, ратник, политичар, песник, речју личност великог значаја, пренео је *Neue Freue Presse*. Црна Гора тек у време његове владавине почиње да се развија као модерна држава. После овог текста, срамота је да цела Европа хвали српског кнеза, а да га неки блате, констатује Полит Десанчић.²⁷

У чланку *Црна Гора и Србија*, објављеном у *Бранику*, сматрало се као бесмислено објашњење Краља Петра да не путује на Цетиње јер није добио званичан позив. "Слављеник приме честитања, а не шаље позиве! Пашић на такав начин забија гвоздени клин између две српске државе. Некоректан и несрпски поступак Владе у Београду", констатовано је страницама либералског листа.²⁸ Издвајамо и чланак *На Цетиње*, где стоји да је брука што српски краљ не долази у посету будућем српском краљу, јер ове свечаности су од великог интереса за цело Српство. *Браник* је у низу бројева 173-178, 180, 182-183, 184, преносио званичне вести о делегацијама и посетама као и званичне објаве о проглашењу Краљевине, затим Прокламацију Краља Николе, и остала званична саопштења са Цетиња. Писало се о томе да је Михаило Полит Десанчић срдечно је

---

²⁵ *Браник*, бр. 147, 6/19 јул 1910.

²⁶ Исти текст је пренет и на страницама *Србобрана*, али без дела који је афирмативно писао о Књазу и његовој владавини.

²⁷ *Браник*, бр. 148, 7/20 јул 1910.

²⁸ *Браник*, бр.149, 9/ 22 јул 1910.

дочекаан на Цетињу, а примљен је од стране Владара и председника Савета.²⁹ Говор Михаила Полит Десанчића на Цетињу, посебно је одисао политичком идеологијом вође либерала и идејама о односу Србије и Црне Горе, и шире месту Црне Горе у Српству. На почетку Полит је поменуо свој боравак на Цетињу током 1860. и велике победе црногорске војске које су уследиле у ратовима 1876-1878. Данас Црна Гора (коју су некада називали војнички логор), има развијене све сегменте друштва, она је средиште балканске политике, а њен Владар је стекао поверење целе Европе. Црна Гора је својим конзервативизмом очувала највредније традиције Српства. Нама Србима у Монархији, најбитиније јесте да Краљ Црне Горе има добре односе са Царевиним, а за нас нема веће радости него да цела Европа уважава Николу Петровића. Стога поздрављамо српског јунака, државника, песника и дипломату, бесдио је Полит.³⁰

Други новосадски лист писао је сасвим супротно. Лист пречанских радикала није, стиче се утисак, поштовао ни основне норме пијетета према Владару једне суверене државе. *Застава* је објавила песму, која је описивала Николину владавину најцрњим бојама али уз речи или строфе чувене химне *Онамо, намо* коју је написао Књаз још 1867, и којом је читавом Српству ставио до знања да је Косовска легенда (како је и сам често говорио-*аманет*) један од стубова његове владарске идеологије.³¹

Онам', онамо... за брда она,

Гдје Ловћен грли Владичин гроб,

Онамо нема правде, слободе –

---

²⁹ *Браник* бр 179, 20 август/ 2 септембар 1910.

³⁰ *Браник*, бр 186, 29 август / 11 септембар 1910. Михаило Полит Десанчић је у више бројева *Браника* (189-193) објавио и своје личне утиске о боравку на Цетињу под насловом *После педесет година на Цетињу*, где је похвално писао о владавини Краља Николе и генерално напретку који је Црна Гора остварила у економији, правосуђу, изградњи путева, али и придобијањем нових области после ратова 1876-1878.

³¹ У својим многобројним беседама, прокламацијама и кроз писану реч, Краљ Никола Петровић Његош је истицао освету Косова и Васкрс српског царства, као важне сегменте своје владарске идеологије. Приликом поласка црногорске војске 1876 у рат са Турском, примера ради, управо је цела тамосфера одисала испуњењем Косовског завета. Веза Црне Горе са државом Немањића, важан је фактор у континуитету државности и представља кључну чињеницу *не у успостављању, већ у обнови Краљевине Црне Горе*. Истицање Српства у говорима Господара Црне Горе на прослави 1910, имало је и јасну поруку Влади у Београду. Цетиње има своју улогу у обнови некадашње Душанове државе. Црна Гора је сматрана током дугог низа година, нарочито код пречана, јединим делом слободног српства који баштини немњиће традиције. Са тог аспекта, политичко-филозофска мисао Николе Петровића, представља незаобилазни фактор српске и балканске политике током читавих пет деценија. (Видети: Краљ Никола, *Говори*, Подгорица 2009, 13-17, 19, 21-22, 27-34, 36-38, 46, 62-69, 76-80, 93-100)

У својој земљи Србин је роб!...

Онам', онамо... Тамнице пуне
Синцима првим: метн'о их кнез
Мемла их бије и кост им трухне,
Кнез својом руком притеже вез...

Онам', онамо... за брда она
Чује се вапај, пригушен плач:
То седи владар припрема славље –
За дјецу своју он оштри мач...

Онам', онамо... за брда она
Био је негда јуначки збор;
Данас је сјен од краљевског трона,
А око њега најмљени хор...

Онам', онамо... из развалине
Част и славе нагрно црв,
Што прије да их у блато срине,
И да им пије јуначку крв...

Онам', онамо... за брда она
Кнез данас страшни пирује пир:
Ода свуд јаче погребна звона,
На сваки корак ври крви вир...

Видиш ли, кнеже, праву крв ову?!...
Чујеш ли, кнеже, погребни јек?! –
Неопојани гробови зову,
Вапије правду окова звек:

„Докле ћеш, кнеже?!... Зар није доста?!...“

„Над главом палиш рођени дом!...“

„Крв и тамница нек ти је проста –“

„Врати се, кнеже, народу свом!...“³²

Овакав напад на цетињску прославу, свакако је био један од најжешћих у пречанској штампи. Поставља се питање, да ли оваквим својим ставом *Застава* наносила више штете радикалној странци у Аустро Угарској, Краљевини Србији или самој Краљевини Црној Гори?³³

На такав начин је завршено писање српских пречанских листова о проглашењу Црне Горе за Краљевину и јубиларним свечаностима на Цетињу. Владарска и политичка идеологија Краља Николе, која је основу имала на Косовској легенди, Васкрсу српског царства и везама са Русијом, није наишла на одговарајуће место у *Застави* и *Србобрану*.³⁴ Владар Црне Горе критикован је због аутократског начина управљања државом, због слабих политичких слобода или односа према опозицији нарочито после Бомбашке афере и Колашинског процеса. Мало простора у овим листовима је посвећено успесима Николине владавине-територијалним проширењима или модернизацији државе и државне управе. Краљ Никола нарочито је оптужен за лоше односе са Краљевином Србијом и не ретко је проглашен за главног кривца. У колумнама на страницама *Заставе* и *Србобрана* је писало да је за Српство боље да има један центар окупљања. Либералски *Браник* није сматрао да је то природно стање ствари. Величајући Црну Гору и њеног Господара Михаило Полит Десанчић је покушавао да докаже како је Српству неопходна слога, јединство и равноправност Цетиња и Београда.

---

³² *Застава*, бр. 178, 30. август 1910.

³³ Горан Васин, *Пречанска штампа о проглашењу Црне Горе за Краљевину*, Истраживања бр 22, Нови Сад 2011, 349-364.

³⁴ Занимљив је став новије црногорске историографије о политици Краља Николе и Цетињској прослави уопште. Никола I је окарактерисан као искусан политичар који је покушавао да у име ослободилачке мисије своје земље прикрије хегемонистичке претензије на суседне народе православног верског обреда. Такође прогласи Црногорске универзитетске омладине који су писали против Књаза, сматрају се антицрногорским плановима иза којих је стајала званична Србија, са циљем да се поткопа углед Црне Горе и њеног владара. Чак се разматрало насилно укидање црногорске династије и рушење црногорске државе, која је требала постати колонијални привезак Краљевине Србије. Црногорско Српство Краља Николе тумачи се чињеницом да је Турска била слаба и да је на њеним развалинама било могуће извршити територијално проширење. На тај начин, уз фактор Русије која је била други чинилац Николине политике, српство је било начело које је конципирао и практично изводио, уз циљ стварања православне државе на Балкану. (Velimir Vujačić, *Obnova crnogorskog Kraljevstva*, Cetinje 2010, 8, 30, 41-42)

Криза која је 1911. захватила Османско царство услед ескалирања албанског питања, одразила се и на Црну Гору. Краљ Никола је следећи своју дугогодишњу политику подржавања албанских племена у Скадарској Малесији, дозвољавао њихово наоружавање, прихватао албанске избеглице и рањенике и склањао њихове породице. Католичка племена на граници са Црном Гором чинило се нису имала ништа против да дођу под власт Црне Горе, али са својом локалном управом (самоуправом). Ангажовање краља Николе у Албанији, сведочило је и о томе да он није желео да се евентуални рат са Турском догоди без активног учешћа Црне Горе у његовом спремању. У том смислу он је јануара 1912. боравио у Санкт Петербургу, а јуна 1912. у Бечу, где се састао и са бугарским краљем Фердинандом. Месеца јула, на чело владе је постављен генерал Митар Мартиновић човек од поверења владара, што је био јасан сигнал да се краљ Никола озбиљно спрема за важне догађаје. Мартиновићева (будућа) ратна влада, требала је да сведочи национално-државно јединство, иако није уважено мишљење опозиције. У августу 1912, дошло је до првих већих сукоба црногорске војске са турским војницима код Мојковца, после чега је срушено 11 караула, а на оружје су устали и Срби и околина Берана. Истог месеца Црна Гора је склопила савез са Бугарском. Преговори са Србијом вођени су од 30. септембра до 3. октобра у Луцерну када су потписана два одвојена акта: *Политичка и Војна конвенција*. У Политичкој конвенцији обе државе су се обавезале да свом својом снагом подрже ону другу уколико она буде нападнута од једне или више држава. За случај да Аустро Угарска окупира неки део европске Турске и једна страна потписница буде угрожена, друга је обавезна да јој помогне. Ниједна од потписница не може склопити мир са Турском без договора са другом, а најкаснији датум за почетак рата је одређен 14. октобар 1912. Будућу границу одредиће заједничка комисија, ако се не дође до решења, арбитража краљеви Грчке и Бугарске. Рат са Турском је планиран у виду офанзивних дејстава, главни циљ црногорске војске је био Скадар, а потом Новопазарски санџак. Војне команде наступају самостално уколико прилике не буду другачије у самом току ратних операција.

На тај начин је основне смернице за рат Црна Гора је градила на уговору са Србијом. Главнина њене војске била је усмерена на Скадар. Краљ Никола је инсистирао на историјским разлозима у овом питању, враћајући се на стару српску средњовековну државу и немањихку идеологију. Важни су били и економски разлози- равница око

Скадарског језера, и потенцијално ширење на доње Васојевиће и Метохију. Што се тиче црногорске војске она је била устројена на територијално-племенској основи, што није у потпуности одговарало критеријумима модерних армија тог времена.³⁵ Ипак мобилизација 1. октобра 1912. је изазвала велики одјек због новог рата са Турском.³⁶ Црна Гора је прва од чланица Балканског савеза објавила рат Турској 8. октобра 1912. У ратној прокламацији краљ Никола је позвао на ослобађање Срба и присаједињење Скадарске Малесије.³⁷ И поред почетних великих успеха Зетског и Источног одреда, није искоришћена прилика да се брже стигне под Скадар, што се показало као врло значајно за коначан исход операција. Управо то оклевање Зетске војске је искориистио Скадарски паша и окупио скоро 24000 војника (првобитно је било свега 7000). Такође није искориштена ни подршка албанских католичких племена Хота, Гружа и Кастрата кроз чије области је пролазила црногорска војска. Успеси нису изостали на терену Источног одреда, који је ослободио Мојковац, Бијело Поље, Пљевља, Беране, Рожај, Плав, Гусиње, а 4 новембра ослобођена је и Ђаковица. Ускоро је део Источног одреда пребачен под Скадар, док је Јанко Вукотић постао главнокомандујући генерал црногорских снага. Приморски одред и јединице из Србије сусреле су се у заједничкој акцији код Љеша у Албанији 18. новембра 1912. Током новембра краљ Никола је на Цетињу преговарао са представником Аустро Угарске о Скадру. Двојна монархија је нудила Црној Гори Скадар, али уз тешке услове: да се склопи царинска унија, дозволи рибарење њеним држављанима уз црногорску обалу, слободну пловидбу по Скадарском језеру и Бојани, и сређивање границе на Ловћену. Краљ Никола није могао да прихвати ове услове, па је тако конфликт са Аустро Угарском по питању Скадра био неминован. Приде је владар Црне Горе обуставио општи напад на Скадар који је планиран за 4. децембар.

---

³⁵ Стална војна обавеза је уведена 1896, па је затим укинута 1905, па враћена 1910. Највећи део наоружања је био руски. Војници су пушке држали код својих кућа.

³⁶ Војска је била подељена на три дела: Приморски одред (око Бара, командант Митар Мартиновић, снага 8000 војника и 34 топа), Зетски одред (око Подгорице, командант престолонаследник Данило, снага 15 000 војника, 40 топова, циљ освајање Скадра), Источни одред (према Пљевљима, Мојковцу и Беранама, командант сердар генерал Јанко Вукотић, снага 12 600 људи и 32 топа, циљ напредовање ка Новопазарском санцаку и Метохији). Укупна јачина црногорске војске, дакле била је 35 600 војника и 106 топова, уз попуњавање од стране Срба у новоосвојеним крајевима. Врховни командант био је краљ Никола. Турска је против Црногораца окупила 24 450 војника и 150 топова, уз попуњу албанског бажибозука. Кључна тачка одбране био је Скадар, а командант Махмут Хајерет паша.

³⁷ Краљ Никола, *Говори*, 99-102

Пречанска политичка јавност је од првих дана најаве војних операција и рата балканских хришћана са Турском, помно пратила стање у Црној Гори. Пренета је целокупна објава мобилизације и Закон о реквизицији, који је омогућавао војним властима да за потребе рата располаже и приватном имовином уз надоканду.³⁸ Непосредно после црногорске објаве рата Турској већ се писало да "јуначки Црногорци су опсели Беране, где се бије бој за слободу и свети покољ оноликих Срба у Беранама...црногорска војска је према ратном плану морала да отпочне прва рат...Краљ Никола као таст италијанског краља и двојице руских великих кнежева загазио је први у рат да тиме покаже како стоји дипломатски размешатај у Европи."³⁹

Ускоро је јављено да војници под командом Јанка Вукотића надиру према Бијелом Пољу и Пријепољу, а да се очекује и ослобођење Пљеваља. Не дуго затим писало се о томе да је ослобођено Гусиње. Следећа вест о црногорско-турском ратовању у правцу Старе Србије и Метохије биле је везана за напад према Рожају, Сјеници и другим крилом према Пећи.⁴⁰ Радикалско одушевљење црногорским победама у Старој Србији било је велико. Често су навођена имена официра, војника, заповедника "јуначких Црногораца" који су величани као "Обилићи" и врло често ослободиоци и осветници Старе Србије, Скадра и Метохије. Свакодневно се писало о томе да је војска генерала Вукотића код Пећи и да чека сједињење са србијанском војском ради што скоријег напада на Призрен. Према овим натписима од Гусиња преко Чакора и Планинице вођене су тешке и драматичне борбе. Око доње Ругове су биле кључне операције за црногорско освајање Пећи, после чега је у Пећкој патријаршији служена литургија и молебан за црногорског краља Николу и црногорску војску. Неколико дана касније поново је објављен извештај о тродневним борбама Црногораца око Пећи 14-17. (27-30.) октобра 1912. и њихов одушевљени дочек од стране српског становништва. У порти Пећке патријаршије није било место да се окупе сви људи који су желели да поздраве Црногорце, а сами Пећанци су у основној школи организовали симболички пријем за генерала Вукотића, стајало је у тексту. Турски командант Пећи Сефер- един Махмудбеговић је потписао предају и разоружање својих јединица, док је муслиманско становништво у Пећкој кази признало за

---

³⁸ *Застава*, бр 206, 22 септембар/ 5 октобар 1912.

³⁹ *Застава*, бр 210, 27 септембар/ 10 октобар 1912.

⁴⁰ *Застава*, бр 214, 2/ 15 октобар 1912; *Застава*, бр 215, 3/ 16 октобар 1912; *Застава*, бр 219, 8/ 21 октобар 1912

новог владара краља Николу. Од Пећи према Ђаковици готово да више нема оружаног отпора. Наглашено је да црногорска војска свуда у ослобођеним крајевима чува ред и да нема злочина и угњетавања албанског становништва, насупрот многобројним злочинима турско-албанских јединица које се повлаче из овог подручја.⁴¹ Глигорије Шотрић дописник *Заставе* је јављао да је црногорска војска кренула даље према Дечанима и Ђаковици.⁴²

Јануара 1913. Црна Гора је поднела Конференцији амбасадора у Лондону, захтев о присаједињењу Скадра, Пећи и Ђаковице Црној Гори, уз образложење да по историјском праву, *Скадар припада српској држави, коју у тим крајевима данас представља Црна Гора*. Такође заузимање Метохије је брањено економским интересима. За то време турски гарнизон у Скадру је ојачан новим залихама, па је црногорски напад 7-9 фебруара 1913, завршен неуспехом. Тражећи помоћ српске војске краљ Никола је добио 30 500 војника и генерала Петра Бојовића за команданта обе војске под Скадром. Велике силе су учиниле демарш Србији и Црној Гори 28-29 марта, са захтевом да се подигне опсада Скадра и да се српско-црногорске трупе повуку из Албаније. Ускоро се 8. априла пред Баром нашло 8 бродова европских сила, што је био увод у блокаду обала Црне Горе, која је започела 10 априла (због одбијања краља Николе да се његова војска удаљи од Скадра). Пошто браниоци Скадра са друге стране нису имали више муниције и хране, град се предао Црногорцима 24. априла 1913. Ускоро је Аустро Угарска прекинула саобраћај на путу Котор-Цетиње, а уследило је и ново захтевање великих сила да Црна Гора евакуише Скадар, или се могла очекивати и војна интервенција Двојне монархије. На састанку Крунског савета 3-4 маја, и на препоруку Пашића (уз савет руске владе), краљ Никола је одлучио да је најреалнија опција да се одустане од Скадра, јер у супротном може доћи у питање цела Црна Гора. Председник Владе Мартиновић је 6. маја поднео оставку, а на његово место је именован генерал Јанко Вукотић. У говору 8. маја на Цетињу, краљ Никола је истакао да је српству нанета неправда, али да је једина могућа одлука донесена. Скадар је предат 14. маја, а Црна Гора је била једна од потписница Лондонског мировног

---

⁴¹ *Застава*, бр 230, 20 октобар/ 2 новембар 1912; *Застава*, бр 233, 24 октобар/ 6 новембар 1912; *Застава*, бр 236, 27 октобар/ 9 новембар 1912; Радош Љушић, *Српска државност 19 века*, Београд 2008, 438-439; Радош Љушић, *Вујкина врата*, Београд 2011, 152-160; Милош Јагодић, *Нови крајеви Србије 1912-1915*, Београд 2012, 27-56, 103-115.

⁴² Горан Васин, *Црногорско ослобођење Метохије у пречанској политичкој јавности 1912*, у: *Српски народ на Балканском полуострву од 6 до 20 века, Споменица Владимира Стојанчевића*, Ниш 2013; Исти, *Краљ Никола и пречанска политика*, рукопис.

уговора којим је завршен Први балкански рат 30 маја 1913. Њена војска учествовала је у борбама у Македонији током Другог балканског рата, под командом Јанка Вукотића. У питању је Дечански одред са 13000 војника.⁴³

У пречанској јавности, посебно се инсистирало на операцијама црногорске војске у Метохији. И радикали и либерали су о овоме писали доста обимно. Посебно је Застава предњачила. Од почетка уласка црногорске војске у Метохију инсистирало се на човечном поступању према албанским цивилима, женама и децом, а после тога почео је у више наставака да излази текст под насловом *Турско-арнаутска зверства*, где се писало о начинима и методама злочина над српским становништвом у Старој Србији током читавог низа година. Посебно се наглашавало да није било елементарне безбедности и сугурности и да српски живот није вредео сувише "у по дана као и по ноћи, напасти, убити човека- то није ништа, то је свеједно." Од 1906. до 1912. званични подаци говоре од 349 људи, али се са разлогом сматра да је тај број био много већи. Заштита власти фактички није постојала, а убиства се дешавају често и по шумама и њивама и јавним местима. Било је чак случајева да се убије домаћин на дан крсне славе, док су отимање девојака и жена биле свакодневица. Не ретко су на мети били српски ђаци а између Берана и Новог Пазара њих двојица су убијени. Забележено је у наведеном периоду 299 случајева крађе- имовине, личних и црквених предмета, па чак и скрнављење гробних места. Исто тако подменуто је 63 пожара и 150 других насиља различите врсте од батинања до присилног иселјавања. Посебан вид притиска било је насиље над женама које су вршили турски војници и

---

⁴³ Завршетак Балканских ратова, донео је Краљевини Црној Гори територијална проширења, али и велике материјалне и људске губитке. Више од 10 500 војника избачено је из строја. Глад је била велика. У том погледу Русија је обећала помоћ од 10 милиона килограма брашна и жита. Појавио се проблем и организовања новоосвојених области. Коначно разграничење са Албанијом није завршено, па је дуж границе стално појачавана војна контрола, што је повећавало трошкове из скромног буџета. Разграничење са Србијом је потписано 13 новембра 1913. Црна Гора се проширила 5000км², а укупна територија је сада била 14443км². Мојковац, Пљевља, Бијело Поље, Беране, Плав, Гусиње, Пожаје, Пећ, Ђаковица, Тузи и део Скадарског језера, чинили су новоосвојене области. (Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903-1918*, 156-186; Новица Ракочевић, *Црна Гора и Аустро Угарска 1903-1914*, 107-137; Краљ Никола, *Говори*, 102-108; Радош Љушић, *Српска државност 19 века*, 416-417, 437-438; Ђорђе Борозан, *Сјеверна Албанија и Албанци у политичким плановима краља Николе*, у: *Краљ Никола, личност, дјело, вријеме*, књ 1, Подгорица 1998, 314-324; Радослав Распоповић, *Дипломатија Црне Горе*, 524-544, 560-575; Михаило Војводић, *Разграничење Србије и Црне Горе са Албанијом 1912-1913*, ИЧ, Београд 1989, 149-181; Војислав Вучковић, *Дипломатска позадина уједињења Србије и Црне Горе*, Југословенска ревија за међународно право, Београд 1959, бр 2, 230-235; Владимир Ћоровић, *Односи Србије и Аустро Угарске у 20 веку*, Београд 1992, 371-489; Борислав Ратковић, Митар Ђуришић, Саво Скоко, *Србија и Црна Гора у Балканским ратовима 1912-1913*, Београд 1972, 174-228; О Скадарској кризи опширније: Михаило Војводић, *Скадарска криза 1913*, Београд 1970.

локални наоружани Албанци после чега је често следила насилана исламизација/ албанизација. Отмице и уцењивања виђенијих Срба (71 случај), били су мера која је требала да додатно појача страх становништва и помогне иселјавање. Радикали су се и раније у више наврата освртали на катастрофално стање Срба у Старој Србији. Јаша Томић је писао о томе да се у периоду 1878-1900. иселило 70 000 српских душа, а више од 400 је убијено. Он је тврдио да се било која трзавица у Османском царству мора завршити правим погромом Срба." Арнаути се буне, а раја трпи... шта је у Старој Србији за то нико нема ни речи! Европа нема свог интереса". Он је тврдио да се Србија и Црна Гора одричу свега и да их потискују како Арнаути, тако и Бугари, и да се српске државе не смеју погађати са шовинистима. Томић је тада пророчки закључио да је Српство у Старој Србији на умору.⁴⁴

Јаша Томић се и овај пут огласио са више политичких чланака управо око наведених тема. Он је сматрао да се тзв. Арнаутско питање у државној политици Србије и Црне Горе мора брзо решавати, јер ће у супротном бити кочница да се крене напред.⁴⁵ Прави начин за решење овог проблема Томић је видео у стварању услова да се мирно и боље живи, јер је сиротиња и српска и арнаутска велика, па је стога важно убедити Албанце да ако плаћају порез- плаћају себи, да ко се отварају школе и праве путеви да то иде њима у прилог. "Полако и кроз неколико нараштаја и Арнаути ће постати другачији."⁴⁶ У овом

---

⁴⁴ *Застава*, бр 259, 26 новембар/ 9 децембар 1912; *Застава*, бр 260, 27 новембар / 10 децембар 1912; Јаша Томић, *Рат у Старој Србији и Македонији*, Нови Сад 2006, 195-205; О злочинима Арнаута над српским становништвом у Косовском вилајету, као и о методама и моделу застрашивања, уцена и системског прогона видети: Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, Београд 1986, 233-250; *Преписка о арбанским насиљима у Старој Србији 1898-1899*, Београд 1899; Радош Љушић, *Вујкина врата*, Београд 2011, 54-75; Милан Ракић, *Конзулска писма 1905-1911*, Београд 1985; *Задужбине Косова*, Београд 1987, 690, passim; Милош Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету 1878-1912*, Београд 2009, 183-241; *Савременици о Косову и Метохији 1852-1912*, приредио Душан Т Батаковић, Београд 1988, 71-107, passim; Душан Т Батаковић, *Косово и Метохија-историја и идеологија*, Београд 1998, 56-62, 69-80; Душан Т Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Београд 2006, 101-124, 179-186; Славиша Недељковић, *Србија и Косово и Метохија 1856-1897*, Ниш 2012, 177-193.

⁴⁵ Србија и Црна Гора ће управо на питању арнаутског и аграрног питања показивати своју културну и животну снагу. Он је тврдио да Арнаути теже анархији, безвлашћу, нераду и да живе од оружја и пљачке. Напомињао је да Срби често морају да се на разне начине бране од арнаутског насиља, а да су на удару посебно женска деца. Они су пружали сваки отпор Турској да пацификује и уреди Косовски вилајет, пута и школа фактички нема, а школе које су сазидане су на крају запалили. Томић је наглашавао да је приликом ослобађања Старе Србије, србијанска и црногорска војска поступала човечно према цивилном становништву, и истиче однос Малисора према краљу Николи као модел који треба да функционише и у наредном времену. Ипак он је био свестан да ће се ово питање врло тешко решити.

⁴⁶ Јаша Томић, нав дело, 214-234.

конкретном случају решавања тзв. Арнаутског питања Томићеве процене када су у питању Србија и Црна Гора биле су више него валидне.

После догађаја у Јулској кризи и Аустро Угарске објаве рата Србији 28. јула 1914. пред Црном Гором је био велики изазов. Евентуални неулазак Црне Горе у рат значио је за краља Николу трајан губитак утицаја и угледа код Срба и потенцијално (шире) Јужних Словена. Стога се он 6. августа 1914 обратио прогласом да је Двојна монархија решила да уништи српски народ и да се сви угледају на два српска краља и да се крене у наметнути рат у одбрану слободе. Нагласићемо да је од почетка Јулске кризе, слично као и Србија, званична Црна Гора позивала на мир и на сваки начин спречавање рата са Аустро Угарском. Обе државе су биле свесне да било каква провокација може бити повод Бечу да објави рат, који је био у сувише тежак и ризичан за Београд и Цетиње. Аустро Угарска је чак према Краљевини Црној Гори имала пријатељско и помирљивије понашање него према Србији. Краљ Никола је према извештајима Аустро Угарског посланства спречавао масовније демонстрације против Беча, али су оне ипак организоване 6. јула у знак солидарности са Србијом, док је лично владар морао да спречава масу да не крене на немачко и аустријско посланство. Са друге стране евидентна је била тенденција Аустро Угарске да покуша да одвоји Цетиње од Београда. У преговорима који су вођени између дипломатског представника Аустро Угарске барона Ота и министра спољних послова Петра Пламенца Црној Гори је нуђена финансијска помоћ и територијалне компензације на рачун Албаније и Србије. Неутралност Црне Горе била би од помоћи приликом напада на Србију. Војни кругови предвођени начелником Генералштаба Конрадом фон Хецендорфом су предлагали да се краљу Николи гарантује опстанак династије Петровић, финансијска помоћ, економска помоћ и заштита Црне Горе у међународним односима. Руски посланик на Цетињу А.А Гирс је сазнао из разговора са краљем Николом да Црна Гора неће почети прва дејства против Аустро Угарске, али да ће бранити у случају напада. Одлазак барона Ота са Цетиња означио је и крај ових разговора. Црногорска народна скупштина је 1. августа је одлучила да се објави рат Двојној монархији. *Секула Дрљевић* је у говору истакао да су обе српске краљевине једно и да ће црногорски народ извршити дужност, жртвујући се за отаџбину, спас и уједињење Српства.

После прогласа краља Николе 6. августа 1914, црногорска војска је већ 7. августа била стављена на пробу, пошто је аустроугарски Генералштаб 30. јула предвидео војне

операције у истом време против обе српске државе.⁴⁷ У Црну Гору је тим поводом стигао генерал Божидар Јанковић (21. август) са пуковником Петром Пешићем, да представе и заједнички са Црногорским штабом спроведу Путников план. Ускоро је уследила реорганизација црногорске војске. Дана 24. августа је формирана Врховна команда на чијем челу је био генерал Божа Јанковић, а заменик Петар Пешић. Уместо Пљеваљске је формирана Санџачка војска на челу са Јанком Вукотићем и Дрински одред под командом Митра Мартиновића. Књаз Петар је постављен за команданта Ловћенског одреда, а Ђуро Петровић за команданта Херцеговачког. Санџачка војска је првог дана контраофанзиве 26. августа преотела Пљевља. Србијанска Ужичка и Црногорска Санџачка војска су прешле у Босну и Херцеговину. Вукотић је успео да 25. септембра продре до Романије, а 2-3 октобра делови његових јединица су дошли до Пала. Мартиновићеве јединице су дејствовале у реону Калиновика. После борби на Гласинцу 21. октобра када је поражена Санџачка војска, долази до повлачења што је изазвало Путниково негодовање, али и смиривање ситуације интервенцијом Николе Пашића.

После више од три деценије црногорска војска је поново ратовала у Босни и Херцеговини. Краљ Никола је покушао да настави тако где је започео 1860-1862, 1875-1878, 1882, да Херцеговину поново доведе под свој утицај, без обзира на противљење Србије поступку који је директно нарушавао ратну стратегију и систем одбране. Иако релативно краткотрајна акција црногорске војске, није уродила пуним успехом, уследила је сурова одмазда и репресалије. Део цивилног становништва у од Фоче до Гацка и Требиња био је изложен великим притисцима и визичком кажњавању.⁴⁸ Иако је у више

---

⁴⁷ Црногорска војска са око 45 000 војника и под командом краља Николе и генерала Јанка Вукотића (који је био начелник генералштаба, председник Владе и министар војни) била подељена на Пљеваљску дивизију (под командом Лазара Гојнића), Херцеговачки одред (генерал Јанко Вукотић), Ловћенски одред (генерал Митар Мартиновић) и Старосрбијански одред (бригадир Радомир Вешовић). Аустро Угарска војска је на фронту против Црне Горе била знатно јача и наоружанија од црногорске војске па је отуда краљ Никола послао Јова Бећиру у Врховни штаб српске војске да затражи тактичку и материјалну помоћ. После тога је војвода Радомир Путник 6. августа саставио *Заједнички план дејстава српске и црногорске војске у рату против Аустро Угарске*.

⁴⁸ Од првих ратних операција, Поћорек се посебно фокусирао на потез Бајина башта- Вишеград- Фоча и Пљевља – Ужице. Олако процењена ситуација и сувише потцењена српска војска довели су убрзо до сазнања да током првих месеци рата Двојна монархија не може једним ударом савладати српске државе. У конфидентским извештајима је писало да српско станивништво са радошћу очекује своје сународнике и да у позадини прикупља и шаље информације, и сигнале србијанској и црногорској војсци. После Церског пораза аустроугарске војске, стање у Босни и Херцеговини је било налик ишчекивању. Офанзива црногорске војске сасвим је разбила Поћорекове илузије о брзом поразу Србије и Црне Горе. Током периода од средине августа до краја септембра десило се више миграција српског и муслиманског становништва. Аустроугарска

планова краљ Никола предвиђао да после рата и евентуалне победе Херцеговина мора бити присаједињена Црној Гори, па тако можемо и тумачити јаче војно ангажовање у том смислу, сасвим је јасно да у јесен 1914, таква политика црногорског краља није била реална.

Ратне операције су, паралелно, настављене несмањеном жестином. У том погледу треба и сагледати покушаје Србије да прошири фронт и своју идеју ослобођења и равноправности представи и јужнословенским народима, што је кулминирало Нишком декларацијом 7. децембра 1914. Сасвим отворено Србија се заложила за ослобађање поробљене браће Срба, Хрвата и Словенаца. Црногорска влада је била заобиђена приликом састављања Декларације и њеног доношења, што је продубило неповерење краља Николе. Иначе се у разговорима вођеним током октобра 1914, разматрало и решавање питања Црне Горе, у виду уније са Србијом (заједничка војска, трговина, саобраћај и спољни послови). Крајем 1914. и почетком 1915, све већи број савезничких мисија је посећивао Србију и Црну Гору, које су биле у тешкој материјалној ситуацији у првој години рата. Владала је несташица намирница, стоке за вучу, новца, сировина за успешан наставак рата који се очекивао. У Црној Гори је посебно било компликовано што је привреда била потпуно разорена, између чланова династије све су били лошији односи, синови краља Николе све су више нагињали Централним силама, између Митра Мартиновића и Јанка Вукотића буктао је ривалитет. Кључан проблем био је неразјашњен

војска је током повлачења палила села и касарне, да би касније мноштво Срба било оптужено да је сарађивало и организовано дочекивало српске војнике. Муслимани су смишљено застрашени да ће бити протерани или ликвидирани уколико се не повуку, што се апсолутно није обистинило. Пред преким Судом у сарајеву до 1. септембра 1914. стрељано је више од 100 Срба под оптужбом да су на неки начин помагали српску војску. После повлачења српске војске настао је прави пакао за Србе. Власти су се утркивале у приказивању и преувеличавању штете коју су нанеле војске српских држава. Репресивне мере досегле су врхунац у паљењу српских села од Власенице према Сребреници и масовном хапшењу и депортовању Срба. Оптужбе за велеиздају учестале су по најразличитијим основама, па се суштински спасло становништво које се у први мах повукло са војском. Забележено је и више случајева стављања становника српских села *под нож*. Лојални српски политичари Данило Димовић, Вукан Куљанин, Васо Васиљевић су предузели доста поступака са намером да се заштити и помогне српско становништво, посебно од добровољачких и шуцкорских одреда. Оптужбе за помагање и ширење великосрпске пропаганде и великосрпских идеја биле су свакодневне. Наставак реквизиција с јесени 1914. донео је нове проблеме становништву. Зајмови и добротворне акције за помоћ Аустроугарској војсци биле су врло честе. Привредно стање ових Босне и Херцеговине било је такође врло лоше. Ратно стање у ком се налазила Монархија било је исцрпљујуће пошто се широка линија фронта од Галиције до Цера и Колубаре врло тешко одржавала. Сразмерно томе, и становници Босне и Херцеговине морали су да део својих прихода и материјалних добара предају за војне потребе. Министарство рата је одредило тачне норме за покретну, непокретну имовину, порез и шире обезбеђивање материјалних средстава за Црвени крст и исхрану војске. (Ђорђе Микић, *Аустроугарска ратна политика*, 115-135, 145-150; Владимир Ћоровић, *Црна књига*, 119-128.)

однос са Србијом. Поред велике жеље за стварањем заједничке државе, јако је било осећање припадности црногорској држави и њеном историјском наслеђу. Војска и народ, који су суштински представљали једну целину више су нагињали уједињењу са Србијом, док је владарска породица све више схватала да би у заједничкој држави и дефинитивно остала без привилегија или повлашћеног положаја у односу на србијанску династију Карађорђевић.

Током 1915, на Цетињу се развило више идеја о уређењу односа са Србијом. Дворски кругови су планирали да на првом месту дефинишу свој положај у будућој држави. У пролеће 1915. Јован Матановић као секретар краља Николе се залагао у Америци за тријалистичко решење на нивоу Србије, Хрватске и Црне Горе. Престолонаследник Данило је тврдио да се мора договорити са Србијом о коначном решевању српског питања, по немачком моделу. Овакав план је подразумевао да се призна првенство куће Карађорђевић, али да се обезбеди опстанак владарске куће у Црној Гори. По угледу на положај Баварске Црна Гора би имала административну аутономију, али и део спољнополитичких и војних ингеренција. У лето 1915. краљ Никола је рекао Петру Пешићу да не може бити уједињења без очувања положаја династије Петровић. Он је сам покушавао да одређеним спољнополитичким потезима одржи самостално иступање Црне Горе па је од Антанте тражио област Скадра, Херцеговину и део Босне са Сарајевом, и јадранску обалу до Дубровника. Ускоро је именовао Митра Мартиновића за свог представника код руске команде. Када су трупе из Србије заузеле део Албаније јуна 1915, он је послао Старосрбијански одред Радомира Вешовића, и поред упозорења Антанте да не чини потезе на своју руку и 27. јуна 1915. (без знања Начелника штаба генерала Јанковића) заузео Скадар. Савезничке силе и Русија су биле против самосталних акција црногорске војске без претходних консултација са Србијом. Црна Гора је тако покушвала да исправи неправду из Балканских ратова и спречи нападе из Албаније. Конзул Алекса Мартиновић је тврдио да је Скадар био напуштен, пун албанских банди које су терорисале цивилно становништво, убијале војнике и ометале црногорску војску, што је био кључни разлог заузимања. Краљ Никола је суштински хтео да реши питање Скадра док је рат трајао, аи да повећа престиж своје војске у односу на Србију. Јанковић је после тога поднео оставку, на његово место именован је пуковник Петар Пешић.

Књажеви Данило, Петар и Мирко су изражавали отворене симпатије према Централним силама. Састанак који је књаз Петар имао 11. јуна 1915. са бившим Аустроугарским аташеом на Цетињу мајором Хубком, сведочио је о покушајима краља Николе да евентуално склопи сепаратни мир или да у крајњем случају после рата сачува што боље односе са Монархијом. Савезничке силе нису са одобравањем гледале на овај потез. Аустроугарски посланик у Бугарској Тарановски је новембра 1915. нудио Црној Гори да буде однана српска краљевина увећана за делове Србије, далмације и Северне Албаније. Гроф Буријан је инсистирао да Црна Гора изврши преоријентацију на Централне силе. У круговима око краља Николе све чешће су се чули гласови о томе да ће Србија на силу спровести уједињење, односно да ће једноставно заузети Црну Гору, што су Централне силе користиле као методу притиска. Дипломатски представник Црне Горе у Санкт Петербургу Митар Мартиновић током 1915. је радио на решавању територијаних питања по завршетку рата. Он је тражио Босну са Сарајевом, целу Херцеговину и далматинску обалу од Сплита (и сам Сплит). У том моменту сасвим је јасно да су такви захтеви били нереални.

Концентричним нападом на Србију октобра 1915. настављене су ратне операције. Црногорска војска је под командом Јанка Вукотића преузела део одбране на линији Чачак-Ибарска клисура-Ивањица-планина Јавор. Повлачење србијанске војске до Скадра од 26 новембра до 6. децембра 1915. чинило је само део тзв. Албанске голготе. Када је од 10. децембра почело потпуно извлачење србијанских снага, сав терет одбране пао је на црногорску војску. Аустро Угарске војска је 5. јануара 1916. почела пун напад на црногорске јединице. Надмоћност је апсолутно била на страни Аустријанаца којих је било 3-4 пута више, док је црногорска војска била лошије наоружана, исцрпљена, са фронтом од 500 км. И поред непрекидног позива савезницима да пошаљу помоћ у храни и лековима, борбе нису стајале. Од 5. јануара у реону Мојковца, су почеле велике борбе. Најпре је 6. јануара Аустро Угарска војска направила озбиљније продор у црногорску линију, да би 7. јануара на команду Јанка Вукотића почео противнапад Санџачке војске помогнуте Колашинском бригадом и Ускочким батаљоном. Пораз Аустро Угарске војске је био потпун, а заустављена је њена офанзива. Све до 18. јануара Санџачка војска је држала линију од Берана и Андријевице, код Мојковца и на реци Тари. На Херцеговачком фронту такође је заустављена офанзива. Кључан пораз доживела је војска књаза Петра на

Ловћену, који је заузет 12. јануара, што је допринело поразу Црне Горе. Реално црногорска војска је успевала да одоли много надмоћнијем непријатељу, и што је битно омогућила је одступницу војсци Краљевине Србије, али пораз се тешко могао избећи.

Скупштина која се састала 25. децембра 1915. захтевала је наставак рата, али је била суочена са великим изазовом. Председник Владе је смењен, именован је Лазар Мијушковић. Скупштина је 10. јануара почела да убеђује краља Николу да затражи сепаратни мир са Аустро Угарском. Када је 13. јануара пало Цетиње, краљ и Влада су прешли у Подгорицу, где је Петар Пешић упорно инсистирао на повлачењу, што је одбијено. Дана 13. јануара црногорски посланици су предали лично писмо краља Николе за цара Франца Јозефа са захетвом да се склопи мир. И поред захтева да се избегне окупација Беч је био неумољив: тражена је безусловна капитулација, и одмах после тога војна окупација (дана 15 јануара). Капитулација је прихваћена 16. јануара 1916. Јанко Вукотић је предлагао да се настави борба, али без већег ефекта. Он је сматрао да уколико краљ Никола подржи отпор да ће се борбе и даље наставити. Кучко-братоножићка бригада је чак у жестокој бици 16. јануара успела да заустави аустријски продор од Цетиња до Подгорице. Дипломатски представници су напустили Подгорицу 17. јануара. Председник Владе Мијушковић је напустио Скадар 18. јануара и није се више враћао у Црну Гору. Сам краљ Никола је 19. јануара отишао према Св. Јовану Медуанском, да би 21. јануара италијанским бродом отишао за Бриндизи. Са краљем је отишло око 300 избеглица међу којима и Лука Гојнић, Мило Матановић и Петар Мартиновић. Књаз Мирко је остао у Црној Гори и три члана владе Марко Радуловић, Радомир Вешовић и Ристо Поповић. Сердар Јанко Вукотић такође је остао са војском са којом се повлачио према Албанији, али је 20. јануара од крње Владе добио налог да се преда. Аустро Угарска је очекивала да ће се наставити герилска борба.

Краљ Никола је у емиграцији обновио рад своје Владе и покушавао да обнови свој утицај код савезника и на тај начин покуша да реши црногорско питање. Он је најпре отишао у Бордо, а потом средином 1916 у Неји. Пуну подршку пружала му је из својих спољнополитичких разлога Италија и делимично Велика Британија. Поред себе имао је и посланике Француске, Русије и Србије. Од француске владе такође добијао је апанажу од 400 000 франака месечно, што је касније смањено на 240 000 франака. Пуну пажњу он је посветио црногорским избеглицама и студентима. Од 4. фебруара 1917, поново је почео да

излази *Глас Црногорца*, а својим новцем он је подржавао лист *Српски лист* у Швајцарској. Од маја 1916. на челу Владе је био Андрија Радовић који је покушао да убеди Николу да абдицира у корист регента Александра уз обезбеђивање положаја династије Петровић. Јануара 1917. нови председник је постао Мило Матановић, који је такође убеђивао краља Николу да приступи решавању питања уједињења пошто је процес одмакао и пошто ће се уједињење догодити без његове контроле. Ускоро је нову владу образовао Евгеније Поповић без иједне утицајније личности што је сво право одлучивања оставило лично краљу Николи.

Што се тиче Црне Горе политички врх Аустро Угарске је током 1916-1917. све више предлагао да се она напосто анектира и припоји Монархији. На челу окупације била је Војна управа на чијем челу је најпре био генерал Виктор фон Вебер, а од средине 1917. Хајнрих Клам-Мартиниц, који је једно време био чак и министар рата, вођа аустријске деснице и својевремено председник аустријске владе. Средиште управе је било на Цетињу, а земља је била подељена на седам округа. Управне јединице су најпре биле старе капетаније, од средине 1917. створене су нове на челу са окружним командантима подређеним главном Војном гувернеру. Однос окупационих власти у Црној Гори према цивилном становништву је био двојак. Покушавало се и са сарадњом и са мерама репресије. Бригадир Радомир Вешовић је примера ради побегао и убио стражара, што је изазвало хапшење чланова његове породице (он је такође покушао да организује покрет отпора, који би по комитском принципу водио борбе са окупационим снагама у чему није био усмаљен пошто је постојало више оваквих формација у Црној Гори. Број комита је 1917-1918. био већи од 1100, напади су били непрекидни, што је терало Аустро Угарску да држи под оружјем око 45000 војника). Његов брат и више сарадника су обешени у Колашину 28. јуна 1916. Вешовић се предао тек око Нове године 1918. Ухапшени су Јанко Вукотић (пуштен из интернације током 1917.), Митар Мартиновић и Јово Бећир. Укупан број интернираних Црногораца 1916-1918. је био око 15 000. Највећи број је био интерниран у Нађмеђер, Нежидер и Карлштајн. У Црној Гори је укинута ћирилица која је замењена латиницом, измењен је школски програм и почело се са штампањем *Цетињског вјесника* који је заступао државне ставове окупационих власти. Реквизиције и конфискације су такође биле учестала појава.

За то време краљ Никола и Поповић су покушавали да обезбеде подршку Савезника за враћање династије у Црну Гору и обнову њене државности. Краљ Никола се никада јавно није сукобљавао са Србијом, али је насупрот Пашићевом ставу да је уједињење Србије и Црне Горе посебно питање које нема везе са југословенским, покушавао да Црну Гору више веже за југословенску опцију позивајући се на идеје кнеза Михаила и бискупа Штросмајера. Црногорски одбор којим је руководио Радовић све се чешће сукобљавао са краљем Николом. Са друге стране Пашић је вешто код сила савезница изловао црногорског краља, не одговарајући на закаснили предлог црногорске владе од 1. јула 1917. да две српске државе реше питање уједињења. Црногорски одбор је преузимао све активнију улогу како се ближио крај рата. Током 1918. све извесније је било да ће се уједињење догодити без учешћа краља Николе. Чланови Црногорског одбора су заједно са Скадарским трупама (југословенским одредом) ушли у Црну Гору и формирали Централни одбор за уједињење Србије и Црне Горе. Све више су по варошима Црне Горе одржавани митинзи подршке уједињењу. Иако је број присталица уједињења био велики, ни број присталица краља Николе није био занемарив. Стога се морало пожурити са самим чином уједињења. Ускоро је Централни одбор расписао изборе за Скупштину. Избори нису одржани по изборном закону из 1907. већ су на јавним зборовима бирани повереници. Углавном су изабране присталице безусловног уједињења (бјелашаи), док су присталице краља Николе (зеленаши) биле маргинализоване. Изабрано је 165 посланика. Велика народна скупштина је 26. новембра 1918. у Подгорици објавила збацивање династије Петровић и уједињење са Краљевином Србијом и да затим тако уједињене ступе у државу Срба, Хрвата и Словенаца. Предвиђен је Одбор од пет лица који ће учествовати око решавања детаља везаних за уједињење. Ускоро је 1. децембра 1918. формирана нова држава Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца. Црна Гора је своју државност заједно са Србијом унела у нову југословенску државу. Уследили су нови унутрашњи и спољнополитички изазови.⁴⁹ Босна и Херцеговина остале су у овом случају

---

⁴⁹ Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд 2004, 5-6, 13-14, 50-52, 56, 91-94, 124-128, 143, 149-151, 198-203, 223-227, 269-272; Андреј Митровић, *У светском рату*, у: *Историја српског народа*, VI-2, Београд 1994, 7, 13, 29-30, 44-45, 72-73, 82-83, 88-92, 98-106, 136-138, 147-150, 165-168, 207-210, 231-233; Владимир Ћоровић, *Односи Србије и Аустро Угарске*, 622-666, 779-818; Милорад Екмечић, *Стварање Југославије*, књ 2, Београд 1989, 700-722, 803-839; Радослав Распоповић, *Дипломатија Црне Горе*, 607-641; Радослав Распоповић, *О спољнополитичким активностима Црне Горе у Првом светском рату 1914-1916*, у: *Црна Гора и Русија*, 399-499; Радош Љушић, *Српска државност 19 века*, 417-420, 440-443; Краљ Никола, *Говори*, 111-125, 179-182; Новица Ракочевић, *Црна Гора и Аустро Угарска 1903-1914*, 165-175;

ван опсега и политичког утицаја црногорског краља. Унутрашње прилике, настале његовом абдикацијом, стање после капитулације Аустро Угарске нису ишли на руку краљу Николи. И поред честих погледа ка Херцеговини, његових покушаја да се Херцеговина интегрише у целину са Црном Гором после рата, показало се да реалност намаће другачију ситуацију.⁵⁰

О односима и стању у Црној Гори краљу Николи у његовој влади су стизале често противречне информације. Он је најпре покушао да окупи око себе своје присталице и да покуша да неутралише делатност Црногорског одбора и српских заступника. Његове главне присталице у Црној Гори су били Јован С Пламенац, бригадир Милутин Вучинић и бригадир Јово Бећир, који ће стајати на челу Божићне побуне. Ова побуна је био покушај да се оспоре одлуке Подгоричке скупштине и покуша вратити на власт династија Петровић. Краљ Никола се осећао изневерн од савезника, на првом месту од Француске, чије је гостопримство уживао од 1916. Неретко у разговорима са страним дипломатама он је то и истицао, што је свакако био минус његовим покушајима да политичку подршку за

Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903-1918*, 229-281; Никола Шкерковић, *Црна Гора за вријеме Првог светског рата*, Титоград 1963, 129-159; Димитрије Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962, 157-180, 236-280, 301-330.

⁵⁰ У то време су, у јесен 1918, Шола и Спахо узалуд предпочавали Тиси катастрофалан положај становништва и захтевали пуштање и ослобађање затвореника. Тек под притиском спољно-политичког фактора и победом Србије на Солунском фронту, ствари су се почеле из основе мењати, а стварањем Народног већа Словенаца, Хрвата и Срба, југословенство је постало једна од могућих опција да се реши статус Босне и Херцеговине. Крајем октобра је формирано и Народно веће СХС за Босну и Херцеговину, а под утицајем зеленог кадра и мноштва комитских акција из Црне Горе, Земаљска влада се нашла у безизлазној ситуацији па је Саркотић 1. новембра 1918. предао власт Народном вијећу за БиХ. Владимир Ђоровић је у то време инсистирао на самосталности НВ БИХ у односу на Загреб, чему су се одлучно противили Лагиња и Корошец, што је свакако изазивало посебну политичку тензију. Прва народна Влада Босне и Херцеговине је формирана 3. новембра 1918. И њени чланови су били Сунарић, Данило Димовић, Мехмед Спахо, Тугомир Алауповић, Шћепан Грђић, Урош Круљ, Стеван Жакула и председник Атанасије Шола. Истог дана затражена је помоћ српске војске да се очува ред и мир у земљи, а на састанку са војводом Степом Степановићем 4. новембра и да се појача српско војно присуство и пошаље део војске, по захтеву Већа, у Далмацију. Народно Веће у Сарајеву је одбило војну помоћ Загреба уз инситирање на помоћи и стабилности које доноси српска војска у Босни и Херцеговини. Народна већа у Бањој Луци и Бихаћу су 27. новембра 1918. прогласила присаједињење Краљевини Србији. На исти корак су се одлучили и Босанска Дубица, Босанска Крупа, Босански Нови, Сански мост, Приједор, Зворник, Прњавор, Тешањ, потом 28. новембра: Бијељина, Кулен-Вакуф, Кључ, Грачаница, Гацко, Јајце, Маглај, Теслић, Босански Шамац, Вишеград, Гламоч, Босански Петровац и Босанска Костајница. Дан касније 29. новембра 1918. Краљевини Србији приступају и: Чечава (Добој), Крњеуша, Појезна, дан касније Сребреница, Мркоњић град (2 децембра), Јабланица, Власеница и Житомислић, Требиње (3 децембра) и Фоча (5 децембра). Народна влада Бих и Народно Вијеће у Загребу су у политичким превирањима и без политичког сагласја дочекали 1. децембар 1918. и свечано прогласише Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца. (Богдан Кризман, *Хрватска у Првом светском рату*, Загреб, 245-246; Богдан Кризман, *Распад Аустро Угарске и формирање југословенске државе*, Загреб 1977, 117-120, 315-320; Ђорђе Микић, *Аустроугарска ратна политика*, 468-502)

повратак у Црну Гору. Краљевина Србија и Црногорски одбор су били подржани Француском су били у бољем положају од Владе у Нејиу и црногорског краља кога је из својих спољнополитичких претензија на делове Боке и Далмацију, подржавала Италија. Британска влада је била у овом погледу пасивна, мада су појединци попут сер Артута Еванса били за уједињење и уклањање династије Петровић са престола. Коначан став британске владе у том погледу је био да се црногорско питање решава на Мировној конференцији. Када је престолонаследник Александар 17. децембра 1918. примио делегате који су му званично уручили одлуке Подгоричке скупштине, краљ Никола и његово окружење су почели још јачу акцију против ових одлука. Од тог момента краљ Никола се почео за помоћ обраћати и америчком председнику Вудроу Вилсону. Амерички председник је позивао на договор и добру вољу. Међутим с обзиром на став великих европских сила Вилсон није примио на разговор краља Николу.

Избијање Божићне побуне крајем децембра 1918/ почетком јануара 1919. везује се и за италијански утицај. Чланови одбора су на састанку на Бокову у близини Цетиња 25-26. децембра одлучила да побуна почне 3. јануара 1919. Главни предводници су били Пламенац, Вучинић и војвода Ђуро Петровић. Дана 2. јануара они су са својим јединицама опколили Цетиње, а 3. јануара се очекивао напад на град. Када је генерал Милутиновић отишао у њихов штаб у Бајицама, његов позив на помирење није наишао на одзив: *"Или Ви Србијанци напоље из Црне Горе или ће крв тећи Господине ђенерале."* Генерал Милутиновић је реално оценио да Извршни одбор после Подгоричке скупштине није добро радио свој посао, затим да су у њему били неспособни људи. Почетком побуне огласио се и краљ Никола. У свом прогласу Црногорцима он је истицао да је ушао 1914. године у рат да би помогао Србију. Истицао је и да током 1915. црногорска војска чини велике напоре да помогне србијанској војсци у одбрани и повлачењу, братски и пожртвовано. Ја сам своју дужност *као владаоца, Црногорца и Србина испунио*, али је Црна Гора изневерена не од народа у Србији, већ званичне Србије, био став краља Николе. Он је тврдио да званична Србија према Црној Гори наступа непријатељски, са мржњом и небратски. Његов став је био да Подгоричка скупштина нема легитимитет и да је противправна, и да лишава Црну Гору најосновније слободе. У прогласу је позвао да се Црна Гора поштује и сачува и да јој се дозволи да равноправно са свим народима одлучује о односима у будућој југословенској држави. Херцеговина и Херцеговци нашли су се и

двојако незгодно положају. Део присталица краља Николе активно је узео учешћа у Божићној побуни и у самој Херцеговини заговарао црногорског краља и његову династију. Немали број Херцеговаца био је притиском да се изјасни у корист ове идеје. Вишедеценијски утицај који је краљ Никола имао у Херцеговини, није био без значаја ни јануара 1919. Војни слом устаника, довео је и до реалног слабљања ове идеје, али је све до 1921, у самој Херцеговини настављено четовање у мањим групама и залагање за део идеја црногорског краља.⁵¹

После Божићне побуне прешло се на решавање црногорског питања у оквирима мировне Конференције.⁵² Краљ Никола је и дефинитивно остао без могућности утицаја на ове процесе. Умро је 21. марта 1921. у вили Лизерон у Кап Антибу на француско-италијанској граници. Сахрањен је у руској капели у Сан Рему. Покушаји његових наследника да се активније укључе у догађаје у Југославији су пропали. Са својом супругом краљицом Миленом је 1989. сахрањен поново на Цетињу у Типурској цркви.⁵³ Херцеговина је наставила свој политички живот у Краљевини СХС. Исти је био случај и

---

⁵¹ Што се тиче побуне најоштрије борбе су вођене око Цетиња. Највећи део побуњених јединица су чинили Катунани. Борбе око Цетиња су трајале до 10. јануара 1919. И генерал Милутиновић и војвода Мишић су покушавали да смире побуну без проливања крви, свесни чињенице, да се тешко може заборавити насилно угушење побуне или репресија. Ускоро је кренула пропагандна активност Владе у Нејиу о репресијама против цивилног становништва. Тим поводом у Црну Гору је стигао француски генерал Франше Д Епере. Он је допутовао 27. јануара и остао до 1. фебруара, посетивши Цетиње и Подгорицу. Извештај генерала Д Епера био је исцрпан и говорио је о Подгоричкој скупштини и Божићној побуни. Генерал је био у пратњи британских, америчких и италијанских официра, а разговарао је и са ухапшеним вођама побуне. У извештају је тврдио да је мања група посланика била против одлука Подгоричке скупштине и да они нису успели да онемогуће усвајање истих. Управо из тих разлога је смењена династија Петровић. У погледу Божићне побуне Д Епере је тврдио да је организована од краља Николе и подршку италијанских агената. Број побуњеника је оценио на 1500-2000 људи, углавном из Његуша, Цетиња, Црмнице и Никшића. Он је тврдио да приликом организовања побуне Пламенац није у потпуности чинио све за повратак династије Петровић и да је наступао неискрено. После овог извештаја међународна комисија је саставила још један извештај о догађајима у Црној Гори. У овом новом извештају није било речи о утицају Италије, али је утврђено да су војне снаге у Црној Гори биле југословенске (око 500 људи), а не србијанске, и да су избори протекли у реду.

⁵² Током априла- новембра 1919. се посебно расправљало о положају и статусу Црне Горе у оквирима Краљевине СХС и о питању границе са Италијом. Велике силе нису у том погледу нашле компромисно решење, али је за повратак династије Петровић било касно и поред тога што је краљ Никола развио живу политичку активност и непрекидно амбасадорима и представницима европских сила слао своје меморандуме и протесте. Питање Црне Горе се решавало у оквирима Краљевине СХС, са чиме си сложила и Италија, која је често инспирисала и подржавала краља Николу. Сазивањем Уставотворне скупштине отворио се пут међународном признању уједињења Црне Горе са новом државом.

⁵³ Краљ Никола, *Говори*, 182-189; Димитрије Димо Вујовић, *Уједињење Србије и Црне Горе*, 331-375, (о стању у Црној Гори 1919-1925, 469-525); Богумил Храбак, *Последње године краља Николе 1914-1921*, у: *Краљ Никола-личност, дјело, вријеме*, Подгорица 1998, 81-126; Богумил Храбак, *Французи и Црна Гора 1918-1920*, Гласник одељења друштвених наука ЦАНУ, Подгорица 2000, 97-132; Опширније: Драгољуб Р Живојиновић, *Црна Гора у борби за опстанак 1914-1922*, Београд 1996, 280-288; Драгољуб Р Живојиновић, *Крај Краљевине Црне Горе 1918-1921*, Београд 2002, 24-29, 39-40, 45, 47, 50, 57, *passim*

са пречанским елитана у Новом Саду и Загребу. Мисао и идеја краља Николе о победничкој, већој Црној Гори није спроведена у дело. Ипак његово политичко наслеђе било је велико. Његов култ као владара остао је да живи и много деценија касније. Јединствена целина Црне Горе и Херцеговине, коју је заговарао краљ Никола, а врло често осмишљавали и подржавали пречански либерали, по својој суштини била је незаобилазни фактор политике на Балкану пуних шест деценија.

Доц. др Горан Васин
Универзитет у Новом Саду
Филозофски Факултет
Одсек за историју

Књаз/Краљ Никола, пречанска политика и питање Босне и Херцеговине 1908-1919.

РЕЗИМЕ

У периоду 1908-1918/1919, у времену од Анексије Босне и Херцеговине па до краја Божићне побуне, Босне и Херцеговина су поново били у важном делу политике који је вођен на Цетињу. Посебно избијањем Великог рата Црна Гора је поново покренула наде да би евентуална победа донела проширење на Херцеговину. Са друге стране пречански либерали и радикали и самосталци су са пуно политичког жара пратили проглашење Црне Горе за Краљевину (1910) и победе Црне Горе у Балканским ратовима (1912-1913), па се краљ Никола поново нашао у центру политичке јавности посебно у јужној Угарској. Показало се да значајан број присталаца црногорског краља још увек има важну реч у пречанској политици и да је све до краја свог самосталног постојања 1918, Црна Гора у импресијама пречана заузимала важно место. Полит, Јаша Томић и Прибићевић са великом пажњом су до избијања великог рата пратили дешавања у Црној Гори, сматрајући да је све присутнија југословенска компонента политике црногорског краља фактора са којим се мора рачунати у новој политичкој идеологији.

Кључне речи: краљ Никола, Херцеговина, Михаило Полит Десанчић, Јаша Томић, Застава, Браник, Србобран